

NASELJENOST LIKE I IZVORI FEUDALNE RENTE POČETKOM 17. STOLJEĆA POD TURSKOM VLAŠĆU

Nenad Moačanin

Područje Like pod osmanskom je vlašću više puta popisivano, a posljednji popis – katastarski defter koji nam se sačuvao potječe iz 1604. godine. Tada je Lika, tj. njezin dio koji nas ovdje zanima zajedno s dijelom Dalmacije do Krke pripadao sandžaku Krka/Lika.

Popis o kojem je riječ dosad nije bio intenzivnije znanstveno proučavan,¹ kao uostalom ni druga osmansko-turska građa koja se odnosi na Liku. Stoga sam ovdje, uslijed nemogućnosti poredbe s drugim turskim i neturskim izvorima, mogao jedino izlučiti neke elementarne pokazatelje i mjestimice postaviti radnu hipotezu. Valja naime naglasiti da i pored bogatstva i pouzdanosti turskih popisa, pa tako i katastarskih deftera ove vrste, ti izvori nisu nikakvi popisi stanovništva. Oni su jednostrano usmjereni na *evidentiranje svih izvora feudalne rente*, pa samo u tom kontekstu nešto govore i o stanovništvu. Isto tako oni samo usput znaju dati podataka o uživaocima prihoda, jer takvi navodi pripadaju jednom drugom tipu deftera.

Pa ipak, i uz ovakva ograničenja defter pruža obilje podataka za našu temu. Pitanje je samo kako ih tumačiti. Pritom moramo voditi računa o osmanskoj kategorizaciji naselja i zemljišnog fonda kao izvora prihoda, a ona u svim pojedinostima u ovom ogranku "defterologije" još nije dostatno rasvijetljena.

Najprije treba nešto reći o dvije osnovne skupine na koje prethodno možemo podijeliti fiskalne jedinice u osmanskome agrarnome režimu općenito, pa tako i u slučaju područja u Lici. To su a) *selo* i b) *druge obradive površine*, uglavnom (mada ne uvijek) nenaseljene, koje se u popisima javljaju pod raznim imenima. Uzmemo li u obzir mogućnost manje pogreške te činjenicu da se granice nahija nisu sasvim podudarale sa suvremenim regionalnim i državnim granicama, možemo prihvatiti kao sigurno da je na području kojim se bavimo oko 150 fiskalnih jedinica upisano kao selo, a nešto više od 200 (216) pod drugim nazivima (čiftluk, mezra, zemín i sl.).² Pritom valja imati na umu

¹ Defter za sandžak Klis, izvornik u Arhivu predsjedništva vlade u Istanbulu (Ba bakanlık Arşivi), ranije Ankara, Tapu ve Kadastro, No. 475. Fotokopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 211. Defter je opširnije prikazao Fehim Spaho u uvodu uz dio njegove građe koju je objavio pod naslovom *Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604. godine*, *Acta historico-oconomica Iugoslaviae*, 12, Zagreb, 195, 21 – 120.

² čiftluk = zemljoposjed nejednake veličine, od manje baštine do skupine sela, s pravima posjednika blizu kategoriji privatnog vlasništva. mezra = kompleks obradiva zemljišta, bivše selo ili teritorij koji može postati selom. U funkcionalnom smislu blizak pojmovima salaš i majur. zemín (perz.) = "zemlja".

da su čitluci obično obuhvaćali po više mezri, pa stoga zaključujemo da u raspravi o mogućem broju naselja u Lici *uoči* turskih osvajanja broj od četiri stotine može poslužiti za početnu orijentaciju (to se dakako odnosi na područje koje će pasti pod osmansku vlast). Sigurno je bilo *naseljeno* sedamdesetak sela, ili nešto manje od polovice (45%) takvih jedinica. Za ostale možemo pretpostaviti da ih je održavalo stanovništvo prvospomenutih, tako da je obrađivalo njihove njive, a po svoj ih prilici i u nekoj mjeri nastanjivalo, mada se to iz defterskih bilješki ne vidi.

Naime, velika je većina stanovnika kojima su upisana imena držala *slobodne baštine*, podložne jedino plaćanju filurije (dukata) i nekih sitnih taksi i globa. Po svemu sudeći takvi su se zabilježeni pojedinci nalazili na čelu dosta velikih *zadruga*, u kojima je bilo više odraslih muškaraca, pa se broj duša prema nekim neturskim izvorima vjerojatno često kretao između 10 i 15.³ Tako je bilo dovoljno ruku da se barem donekle iskoristi zemljište onih preostalih osamdesetak fiskalnih jedinica koje donose neku rentu, a uz njih nema upisanih stanovnika-domaćina. Dopušteno je smatrati da su to bili zascoci, jer prihod obično nije veći od prosječnog udjela jedne baštine u (uvjetno rečeno) naseljenim selima.

Valja još napomenuti da je prihod manjeg broja ovih sela (oko 20), i to bez spomena o žiteljima, izražen novčanom vrijednošću naturalne rente, dok je za većinu upisana samo filurija i sitne dažbine. Stoga bi trebalo ispitati pretpostavku da je prva skupina zasełaka bila doista nenastanjena, s tim da su neki članovi zadruga evidentirani u velikim, baštiničkim selima ondje samo obrađivali zemlju, dok su u drugoj skupini zasełaka, brojnijoj i podložnijoj filuriji, pojedine obitelji uglavnom i živjele, nalazeći se tako dužnim plaćati filurijsku dažbinu, ali kao članovi zadruga "velikih" baština u drugim selima nisu poimence upisivani. U prilog ovoj, zasad još radnoj hipotezi govorio bi primjer jednog nenaseljenog zascoka (Račić, nahija Novi) koji donosi naturalnu rentu iskazanu novcem, a nalazi se u posjedu posadnika tvrđave, koji dakako, u njemu barem sa zakonske strane ne bi smjeli živjeti. Nije isključeno da je takvih slučajeva bilo i više, tj. da su ovakva sela u proizvodnom smislu održavali i *muslimani*, ali ne seljaci, nego vojnici.

Dužni smo spomenuti da u okvirima ove osnovne podjele na sela s upisanim starješinama zadruga i zaseoke bez zabilježenih stanovnika postoji još stanovit broj specifičnih slučajeva i odstupanja od takva ustrojstva. Prije svega, džematima knezova (= knežije, knežine) pripadala su 24 sela, pa je tu postojala vlaška organizacija u užem smislu. Dva su od njih, doduše, popisana ne kao slobodne baštine, nego kao "kuće". I u još nekoliko sela zabilježene su samo kuće (*hane*), a ne baštine. Ova dva termina ne možemo uvijek razlikovati, no ipak se čini da baština više upućuje na tzv. cijelu baštinu, a kuća, barem u ovom popisu, na manje od toga.

U četiri su pak sela zabilježene samo *potčinjene baštine*, tj. takve koje su davale naturalnu rentu. Štoviše, od toga su tri sela bila pod obvezom plaćanja *ispendže*, osobnog podavanja raje spahiji.

Dosad nam se svakako moralo nametnuti pitanje: kako je moguće da neturski izvori govoreći o kršćanskom stanovništvu redovito, gotovo monotono, svuda nalaze *vlahe*,

³ Usp. Arhiv Hrvatske, Generalatus Carolostadiensis II, fol. 135b – 137b, *Domus in confinibus Lika et Korbavia cum populo utriusque sexus ordine conscriptio ...*, nedatiran, početak 18. stoljeća.

dok ih turski uopće ne spominju? Držim da je proturječje samo prividno te da i jedni i drugi na svoj način imaju pravo. Na ocjene habsburških i mletačkih sastavljača izvještaja i pisama presudno su utjecali vojno-politički momenti.⁴ S te su strane oni s pravom vidjeli u kršćanskom življu onkraj granice nediferenciranu, kompaktnu masu "Vlaha", pri čemu su ovima važne pojedinosti društvenog i gospodarskog položaja pod turskom upravom od skupine do skupine, vlastima u Senju ili Zadru bile prilično nezanimljive. Nasuprot tome, sve su te veće ili manje razlike za osmanska nadleštva, posebno finansijsko-upravna, bile *esencijalnog* značenja. Turska je vlast bila krajnje "štedljiva", pa i "škrta" sa svrstavanjem u rubriku "vlasli". Osim pomoćne vojne službe bilo je vrlo važno da vlasli budu organizirani u kneževske džemate i da se pretežno bave stočarenjem. Čim njihova boravišta više nisu tzv. "prazne mezre" (pustoseline), nego imaju status sela (*karye*), a zemljoradnja dobiva na značenju, naziv "vlasli" uzmiče, a potpuno se gubi ako se javlja obveza davanja ušura – desetine ili čak već spomenute ispendže.

Ovo su u najmanju ruku činjenice s kojima se susrećemo u pograničnim krajevima. Naposljetku, nije teško zamisliti kako je stvarna bojovnost i pokretljivost toga svijeta pridonosila slici o uvijek i svuda istim vlasima. Svakako su i preseljenici zdušno tvrdili da "uskaču" zbog turskih nasrtaja na njihov status koji bi imao biti neupitno slobodan od svake daće.

Sada je čas da razmotrimo područni raspored naselja i zadruga. Sela je i zaselaka (ovih je bilo 53) bilo najviše u nahiji Perušić, a zatim slijede Zvonigrad, Cvituša, Medak, Gračac, Novi, Bilaj Barlet i Srb: ukupno oko 110, a u nahijama Udbina, Mazin i Nebljuh-Lapac svega 7. Kontrast je također velik u pogledu broja upisanih zadruga, odnosno kuća, te iznosi 600:120.⁵ U nahijama Zvonigrad i Srb bilo je koncentrirano dobrih 60% zadruga, pa stoga i seoskog stanovništva Like uopće. U Zvonigradu ih je bilo u džematima pod knezovima 217, dok se u Srbu (149) džemati gube.

Predodžba o agrarnim odnosima bit će još jasnija razmotrimo li broj i raspored fiskalnih jedinica bez statusa sela, poput čifluka, mezri i sl. Takvih je najviše bilo u nahiji Udbina (62), zatim u skupini nahija Perušić-Novi-Bilaj Barlet-Medak (45), potom u oblasti Cvituša-Gračac (27) iza čega dolaze Zvonigrad-Srb (23) i konačno nahija Nebljuh-Lapac (18). Ove su brojke, kako zapažamo, dosta "uravnotežene" i zapravo stoje u odnosu međuzavisnosti s *jačinom posada* u središtima nahija.

Posjednici čifluka i mezri ponajviše su pripadali članovima tvrđavskih posada (mada se katkad javljaju sandžakbeg te drugi velikodostojnici). Posve je jasno da su mnogi posadnici (*mustahfizi*) imali obitelji i sami obrađivali ove zemlje. Po tome se oni približavaju vlasima i seoskom stanovništvu općenito te se njihov način života *bitno razlikuje* od načina života članova većine gradskih posada na kršćanskoj strani granice. Ova nam zapažanja čak dopuštaju postaviti radnu hipotezu da je razmjerno znatan broj muslimana u Lici oko gradova – prema slici koju nam pružaju kršćanski izvori iz vremena protjerivanja Turaka – potjecao upravo iz sredine pripadnika plaćenih posada što su se aktivno bavili poljodjelstvom. To je bila općenito raširena pojava koju vlasti

⁴ Usp. Radoslav Lopašić, Spomenici hrvatske krajine I i II, MSHSM XV i XVI, Zagreb 1884 i 1885, passim.

⁵ Brojke su zaokružene radi boljeg predočenja kvalitativnog aspekta ovih omjera, kao i zbog mjestimice teško čitljiva teksta. Marginalna pogreške nije veća od 2 do 3 jedinice.

nisu odobravale zbog zapuštanja služba, ali je nisu mogle ni sprečavati, svjesne uz to da su plaće loše i neredovite.

U defteru iz 1604, posljednjem kojim raspolažemo, uopće nema muslimana na selu (u najboljem slučaju dvojica-trojica ukupno!). Prema prihvatljivim procjenama broja obitelji (kršćansko selo + muslimanski/vojnički grad), pučanstva je bilo tada približno toliko koliko i oko 1626.⁶ Čini se da je iseljavanje uspješno nadomještala rekolonizacija.

To je razlog više da posumnjamo u ikakvu spomena vrijednu islamizaciju bilo starosjedilaca Like bilo kasnijih kršćanskih doseljenika te da u muslimanima na selu vidimo prije svega članove posada, njihove obitelji i rodbinu. Teško je zamisliti tko bi koristio toliko zemljišta u prostranim nahijama kao što su bile Udbina i Nebljuh-Lapac. Na tom je području evidentirano svega osam sela, od toga pet naseljenih. Udbina je imala vrlo brojnu posadu kao najvažnija utvrda na tom prostoru, dok je većina čifluka na lapačkom području pripadala posadnicima nedalekih Ostrovice i Boričevca.

Još samo nekoliko primjedbi o *stočarstvu*. O njemu na temelju turskih popisa ove vrste možemo reći malo ili ništa, s jednostavna razloga što poreza na krupnu stoku uopće nije bilo, dok je dažbine na sitnu stoku plaćala samo obična raja.

U popisu kojim se ovdje bavimo evidentirano je samo deset *jajlaka* (ljetnih pašnjaka) blizu Novog i Perušića od kojih je ubirana travarina u dosta niskom iznosu, te nekoliko pustih sela i mezri u nahiji Udbina s malo većim iznosom travarine. Prema tome o stočarstvu kao kudikamo najjačoj privrednoj grani podatke moramo tražiti u izvorima drugog tipa.

⁶ Približni proračun prema Franjo Rački. Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, Starine XIV, Zagreb 1882, 173 – 95 (v. područje Like).

Zusammenfassung

BESIEDLUNG LIKAS UND QUELLEN DER FEUDALEN RENTE AM ANFANG DES 17. JAHRHUNDERTS UNTER DER TÜRKENHERRSCHAFT

Nenad Moačanin

In der vorliegenden Arbeit erörtert der Autor die Angaben der osmanischen Steuerkonskription aus dem Jahre 1604. Es wird folgendes festgestellt: 1) die Zahl der Ortschaften unmittelbar vor der Errichtung der Osmanenherrschaft hätte wohl rund 400 Siedlungen verschiedener Grösse betragen können; 2) Anfang 17. Jh. befanden sich im von Türken beherrschten Teil Likas 150 Dörfer und etwas mehr als 200 anderer Steuereinheiten, davon nur 70 Dörfer mit registrierten Einwohner; 3) wo Familienoberhäupter namentlich erwähnt sind, geht es in der überwiegenden Mehrheit der Fälle um grosse Hauskommunionen (zadruga) von 10-15 Familienmitglieder; 4) diese haben wahrscheinlich Arbeitskräfte für die wirtschaftliche Erschliessung der "unbesiedelten" Dörfern geliefert, während die anderen Liegenschaften durch die muslimische Einwohner der befestigten Plätze ausgenutzt wurden; 5) wenigstens bis zu dieser Zeit hat die Islamisierung ausserhalb der nichtdörflichen Siedlungen tatsächlich nicht eingesetzt; 6) im sozialen, wirtschaftlichen und rechtlichen Hinblick haben die osmanischen Walachen keinen einheitlichen Status gehabt; sie wurden sehr oft nicht einmal unter dem Titel "Walachen" einregistriert, was erhebliche Unterschiede zu den Auffassungen der habsburgischen und venezianischen Behörden aufweist.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.